YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU
19-20-21 NİSAN 2018
BİLDİRİ KİTABI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

Öğr. Gör. Aykut KAR

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY

Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU
19-20-21 NİSAN 2018
BİLDİRİ KİTABI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Öğr. Gör. Aykut KAR
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY
Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU

ISBN: 978-605-68880-0-7

Yayımlanan bildirilerin içerikleriyle ilgili yasal sorumluluklar yazarlarına aittir.

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BÜYÜKAKSOY
Dr. Öğretim Üyesi Ayşen MÜDERRİSOĞLU
Öğr. Gör. Aykut KAR

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Yeditepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN
Yeditepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Karcaubay SARTKOCALI
Türk ve Altay Araştırmaları Merkezi Müdürü/Kazakistan

Prof. Dr. Tsendiin BATTULGA
Moğolistan

Prof.Dr. Kubatbek TABALDİYEV
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Prof.Dr. Bereket KARİBAYEV
Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan

Prof.Dr. Talas OMARBEKOV
Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Aydın USTA
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Olcobay KARATAEV
Kastamonu Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Abdulvahap KARA
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Ekrem KALAN
Akdeniz Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye

Doç.Dr. Alparslan AŞIK
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM
İstanbul Üniversitesi/Türkiye

Doç. Dr. Dinçer KOÇ
İstanbul Üniversitesi/Türkiye

Doç.Dr. Gaybullah BABAYAR
Özbekistan

Doç. Dr. Cengiz BUYAR
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Dr. Öğretim Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU
İstanbul Üniversitesi/Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi Zuhra ALTIMIŞOVA
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan

Dr. Öğretim Üyesi Tuğba ERAY BİBER
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye

SEKRETERYA

Başak KUZAKÇI BÖLÜKBAŞI
Cihan YALVAR

İçindekiler

AÇILIŞ KONUŞMALARI....8
YENİ KEŞİFLER IŞIĞINDA, MOĞOLİSTAN COĞRAFYASINDA BULUNAN GÖKTÜRK DÖNEMİ ANIT YAPILARI....14
TOPKAPI TÜRK DÜNYASI ETNOGRAFİK MÜZESİ....22
TARİHİ ESERLERDE GEÇEN ESKİ TÜRK-MOĞOL KİŞİ ADLARININ DOĞRU TESPİTİ İÇİN YAPILMASI GEREKEN ÇALIŞMALAR....24
TÜRKİYE SELÇUKLULARI VE HAÇLI SEFERLERİNDE ANADOLU MÜDAFASI....29
SAFEVÎ TARİH YAZIMINDA EMİR TİMÜR GELENEĞİ....35
ТУРКІСТАН АЙМАҒЫ МЕН ҚАЛАСЫНЫҢ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ҮШІН МАҢЫЗЫ....39
MELLİNG'İN GRAVÜRLERİNDE YAŞAYAN BEŞİKTAŞ SAHİLSARAYI....46
TURKISH CULTURAL HERITAGE IN ALGERIA....56
TÜRK HALKLARININ GELİŞİMİNDE YUSUF BALASAGUNİ'NİN YERİ VE ROLÜ....72
HORASAN'DAN ANADOLU'YA: DİVÂNÜ LÜGÂTİ'T TÜRK'TE BAHSEDİLEN VE ANADOLU'DA BULUNAN KÜLTÜR ÖĞELERİ ÜZERİNE İNCELEME....77
KIPÇAK TÜRKLERİNİN KÖKENLERİNE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER....91
RUS VE SOVYET TARİH BİLİMCİLİĞİNDE TÜRKLERIN KAFKASYA TARİHİNDEKİ ROLÜ VE YERİNE DAİR YAKLAŞIMLAR (KUZEY-BATI AZERBAYCAN ÖRNEĞİNDE)....97
AZERBAYCAN MAARİFÇİ-DEMOKRATİK HAREKETİNDE TİFLİS MUHİTİNİN ÖNEMİ....101
AZERBAYCAN MİLLİ ŞAİRİ AHMED CEVAD VE ÇIRPINIRDI KARADENİZ TÜRKÜSÜ....109
UYGURLARDA ŞEHİR MEDENİYETİ VE ÇEVRE....115
ESKİ TÜRKLERDE ŞEHİR, 'BALIĞ (BALIK)'....122
KÜLTÜREL VE TİCARİ BAĞLAMDA ETİL ŞEHRİ....128
ULUS-DEVLET İNŞASI SÜRECİNDE TÜRK HALK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI VE HALKEVLERİ....134
"1923 TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ" ÖNCESİ SELANİK'TE YAŞAMIŞ MÜSLÜMAN TÜRK ERKEKLERİN GİYİM-KUŞAM TARZLARI....145
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME SÜRECİNİN ÇOCUĞUN KÜLTÜREL DEĞİŞİMİNDEKİ YANSIMALARI....152
YENİ BİR ÇOCUK YENİ BİR İNSAN: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ SÜRELİ YAYINLARINDA ÇOCUKLARIN MİLLİ TERBİYE ANLAYIŞI İLE İNŞASI....159
HENRY WALTER BELLEW'İN THE RACES OF AFGHANISTAN ÇALIŞMASINDA HAZARALAR....166
KAZAK DESTANLARINDA KAHRAMANIN OLAĞANÜSTÜ YARDIMCILARINDAN HIZIR VE HIZIR İNANCININ DİNÎ-MİTOLOJİK KÖKENLERİ....171
TÜRKİSTAN'DA KADININ YERİ VE ÖNEMİ: SART ÖRNEĞİ....175
SİMON KEZA'NIN 13.YÜZYILDA MACAR KRALI IV. LADISLAUS İÇİN YAZDIĞI MACAR TARİHİ "GESTA HUNGARORUM" ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA....182
BAYATLAR....198
SELÇUKLULAR VE TÜRKLÜK ŞUURU....211
İSLAM ÖNCESİ İRAN ARAŞTIRMALARINDA TÜRK TARİHİNİN YERİ: RICHARD NELSON FRYE ÖRNEĞİ....216

REALPOLİTİK: GÖKTÜRK-BİZANS MÜNASEBETLERİNİ YENİDEN YORUMLAMAK 219
İNGİLTERE'DE TÜRK İZ'LERİ.....224
TÜRKLER'DEKİ HAKİMİYET ANLAYIŞINDA İSLAMİYET ÖNCESİ VE SONRASINDAKİ BENZERLİKLER 235
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MARŞLAR VE BAYRAMLAR.....240
CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK SİNEMASI.....259
MÜTAREKE VE İŞGAL DÖNEMİNDE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI BAĞLAMINDA İSTANBUL MİTİNGLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 265
ATEŞKES SÜRECİNDE İTTİFAK DEVLETLERİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER (EYLÜL-ARALIK 1918).....292
TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞİ VE BASINDAKİ YANKILARI.....307
TURKEY'S NATO ENTRY AND ECHOES IN THE PRESS 307
MÜTAREKE DÖNEMİNDE HÜRRİYET VE İTİLAF PARTİSİNİN LİDER KADROSUNUN SİYASİ GÜÇ MÜCADELELERİ.....315
KIBRISLI TÜRKLERİN KIBRISLILIK BİLİNCİ 320
TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİNDE YENİ DÖNEM 327
DOĞU TÜRKİSTAN UYGUR TÜRKLERİ İLE ANADOLU TÜRKLERİ İLİŞKİLERİ (OSMANLI BELGELERİNDE DOĞU TÜRKİSTAN ADLI ÇALIŞMAYA GÖRE).....333
KIRGIZİSTAN'DA SOVYET YÖNETİMİNİN KÜLTÜR ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI (1920-1930) 343
YENİSEY YAZITLARINDA ÖLÜM ALGISI 352
KIRGIZİSTAN'IN "TESKEY" TANRI DAĞLARINDA YENİ BULUNAN PETROGLİFLER, KÖKTÜRK DAMGALARI VE "TEGEREK" YAZITI.....363
ORHUN VE YENİSEY YAZITLARINDA KADIN.....369
ENİSEY KIRGIZLARININ YÖNETİM SİSTEMİNDEKİ ÜNVANLARI (VI-X YÜZYILLARI).....375
TÜRK TOPLUMLARINDA AT, SÜVARİLİK VE ORDUYA KATKILARI 391
ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE DEMİRCİLİK VE ARTVİN ÖRNEĞİ 399
TÜRK DİN TASAVVURUNA YESEVİ MERKEZLİ BAKIŞ 406
HZ. PEYGAMBER'DEN MENKÛL OLDUĞU RİVÂYET EDİLEN TÜRKÇE MENSUR BİR FÂL-NÂME: TIRÂŞ-NÂME.....412
ARAPÇA AKRABALIK ADLARININ DOĞU TÜRKÇESİ KUR'ÂN TEFSİRİ'NDEKİ TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE.....415
İBN-İ SÎRÎN'İN BİLİNMEYEN TA'BİR-NÂMESİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ 424
BAĞDAT-HİCAZ HATTI YAPIMINDA HEİNRİCH AUGUST MEİSSNER "PAŞA" 431
1918'DE AZERBAYCAN- TÜRKİSTAN-AFGANİSTAN ÜÇGENİNDE 439
TEŞKİLÂT-I MAHSUSA OPERASYONLARI.....439
THE TURKS IN THE EYES OF A BRITISH WOMAN TRAVELLER IN 19TH CENTURY 445
İNGİLTERE'NİN İSTANBUL ELÇİSİ SİR EVERARD FAWKENER'İN KALEME ALDIĞI 1731-1738 YILLARI ARASINDAKİ HADİSELERİ ANLATAN BİR RAPOR.....452
OSMANLI ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA SEPOY VE BOXER AYAKLANMALARI VE HALİFELİK KURUMU 473
KUTSAL ŞEHRE TÜRK DOKUNUŞUYLA KUTSAL HİZMET: XVI. YÜZYILDA KUDÜS SU YOLLARI 480

BOSNA'DAKI OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI (1737-1739) 493
II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KARADENİZ'DE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT 497
ATATÜRK'ÜN KURDUĞU TÜRK SEYYAHÎN CEMİYETİ'NİN TEMELİ OLARAK SEYYAH TERCÜMANLIĞI 504
CUMHURİYET'İN KENDİNİ KENT VE ÖTEKİ ÜZERİNDEN İNŞAASI: ANKARA'NIN GELİŞİMİNİN BASIN ÜZERİNDEN NEŞRİ VE MİLLİ KİMLİK 511
II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TRAKYA'NIN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUMU 521
TÜRK MŪSİKİ KÜLTÜRÜNÜN VE TĀRİHİNİN; GELECEK NESİLLERE DOĞRU AKTARILMASININ ANLAMI, ÖNEMİ VE DEĞERİ 526
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVRİMLERİNİN HALKA ANLATILMASINDA NARODNİKLERİN ROLÜ 535
ÇANAKKALE'DE YIKILAN TÜRK ANITLARI 546
TÜRKÜLER VE TÜRKÜLERDE YER ALAN YOKSULLUK TEMASI 557
SÖZLÜ KÜLTÜR YAZILI KÜLTÜR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRK TELEVİZYON DİZİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 562
KIRGIZ DEVLETI VE KUBAT BIY 568
19.YÜZYIL MEDDAH HİKÂYELERİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL UNSURLAR 571
20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN BİLİMİNDE VE EDEBİYATINDA ESKİÇAĞ TÜRK TARİHİ 580
ASTRONOMİ BİLİMİ VE TÜRKLER 586
ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA RASATHANE-İ AMİRE'NİN MÜDÜRÜ COUMBARY EFENDİ'NİN ÇALIŞMALARI 610
BİR GÜNEŞ FALI 626
''MANAS'' DESTANINDAKİ ETNONİMLER 633
İŞGAL SONUCU BATI AZERBAYCAN TOPRAKLARININ KAYBEDİLMESİ HAKKINDA (XVIII-XIX YÜZYILLAR) 642
TÜRK İNANIŞ VE UYGULAMALARINDA KUŞBURNU 649
KÖSEDAĞ SAVAŞI'NIN BAŞLAMASINDA BABAÎLER İSYANININ ROLÜ 660
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUNA DOĞRU AYDIN VİLAYETİ'NİN EĞİTİM DURUMU HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME 666
1574 TUNUS SEFERİ SONRASI İSPANYA - OSMANLI İLİŞKİLERİ VE OSMANLI SARAYINDAKİ GAYRİ RESMİ MÜZAKERECİ JAIME DE LOSADA 675
TÜRK KÜLTÜR TARİHİ'NDE GÜVERCİNİN ÖNEMİ 684
ESKİ TÜRK İNANIŞINDA AK ŞAMANLAR- KADIN KAMLARIN YANSIMASI: KAZAKLARDA AKKOL ANA/ KİNDİK ŞEŞE 690
SEYAHATNAMELERE GÖRE TÜRK BOYLARI 700
İDİL-URAL TATARLARININ DOĞUM ÖNCESİ, DOĞUM ESNASI VE DOĞUM SONRASINA İLİŞKİN GELENEK, GÖRENEK VE İNANÇLARI 704
19.YÜZYIL MEDDAH HİKÂYELERİNDE SOSYAL VE KÜLTÜREL UNSURLAR 708
KAZAK TÜRKLERİNDE ŞEŞENDİK GELENEĞİ VE BU GELENEK İÇERİSİNDE SIRIM DATOĞLU'NUN YERİ 713
ŞAMANİZM'İN TÜRK KÜLTÜRÜ ÜZERİNDEKİ VARLIĞI 718

ŞAMAN DAVULLARININ TARİHİ KÖKENLERİ 723
BOZKIR KÜLTÜRÜ'NÜN ORTAYA ÇIKIŞI HAKKINDA BİR GÖRÜŞ 733
ESKİ TÜRKÇENİN SEMANTİK ÖZELLİKLERİ 737
OSMANLI AİLE YAPISININ MİLLET SİSTEMİ İÇİNDEKİ KONUMU 743
ÇAĞDAŞ ÖZBEK EDEBİ ESERLERİNDE ESTETİK BAKIŞ AÇILARI VE İCADİ UYGUNLUK (NAZAR İŞANKUL ESERLERİ EMSALINDA) 750
MODERN GENÇLERİN ETNOPEDİKOJİK TEMELLERDE EĞİTİMİ 757
THE HIDDEN SAGAS AND FACTS IN CHINESE CHARACTERS 762
MİMARİ VE TARİHİ BAĞLAMDA AKHAN KERVANSARAYI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 772
ÇAÇ BAŞ GİYSİSİ TARİHİ ÜZERİNE 800
ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDE BULUNAN EL İŞLEMELİ PEŞKİRLER 801
KONYA MÜZELERİNDE BULUNAN NESNELİ BEZEMELİ DOKUMALARIN RENK, MOTİF VE KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ 812
ORTA ASYA'DAN DOĞU AVRUPA'YA ERKEN DEVİR TÜRK SANATINDA RUNİKYAZITLI/TAMGALI MADENİ KAPLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 820
ORIGINE OF TURKISH ARCHITECTURETURKISH POINTED ARCHES 837
PEÇUY OSMANLI MİMARİSİ KORUMA KONSEPTLERİ 844
KAPANIŞ OTURUMU 855

AÇILIŞ KONUŞMALARI

SAYIN PROF. DR. AHMET TAŞAĞIL'IN SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Her şey bundan tam 12 yıl önce başladı…

Kurucu ve Onursal Başkanımız Sayın Bedrettin Dalan ile 2006 yılının sonunda tanıştık. Ve başkanımızın hayali olan gerçek Türk Tarihi yazma işine o zaman başladık. Kendilerinin destekleri sayesinde merhum Servet Somuncuoğlu ile Altaylar, Hakasya, Tuva ve Moğolistan'ı dolaşarak bir belgesel hazırladık ve ayrıca kaya resimleriyle ilgili de dünya çapında bir atlas yayımladık. Aradan zaman geçti. Servet Somuncuoğlu diğer âleme göçtü. Ben ise çalışmalarıma devam ettim. Nihayet Yeditepe Üniversitesi kapılarını bana açtı. Şu an genç pırıl pırıl parlayan bir ekiple Yeditepe Tarih Bölümü yoluna ve çalışmalarına devam etmektedir. Türk Tarihi ve Kültürünü uluslararası düzeyde doğru ve tarafsız bir şekilde konuşmak ve yazmak amacıyla bugün burada "I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu" muzu gerçekleştiriyoruz. 2 gün boyunca 187 bilim adamı sunacakları bildirilerle Türk Tarih ve Kültürüne yeni ilgi ve farklı bakış açıları getirecektir. Sempozyumumuza Moğolistan, Sibirya, Rusya, Tataristan, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Macaristan gibi ülkelerden çok değerli katılımlarda bulunulmuştur. İleride ki yıllarda diğer ülkelerden de daha geniş katılımlar olacağını düşünüyoruz.

Türk Tarihi'nin erken devirleri hakkında müthiş eserlere imza atmış olan Talas OMARBEKOV, Bereket KARİBAYEV, Karcaubay SARTKOCALI, Zainolla SAMASHEV, Jantegin KARCAUBAY, Olcobay KARATAEV, Damir İSHAKOV, İskander İZMAYLOV Nurtas SMAGULOV, Amantur JAPAROV gibi tarihçi ve arkeologların katılımı bizi onurlandırmıştır. Kendilerine çok teşekkür ederiz. Ayrıca ülkemizde önde gelen dil, tarih, müzik ve diğer kültür alanlarının önde gelen insanlarının da davetimize cevap vermeleri bizi oldukça memnun etmiştir. Kendilerine sonsuz şükranlarımızı sunarız. Yine geleceğin tarih ve kültür insanlarının yetişmelerine katkı sağlamak amacıyla yetişmiş bilim adamlarının ve bilim adamı adaylarının da sempozyumumuza katılımlarını sağladık. Böylece katılımı daha geniş kapsamlı bir hale geldi. Onlara da teşekkür ediyoruz. 2006-2013 yılları arasında birlikte çalıştığımız Türk Tarihinin erken devirlerine yeni bir bakış açısı getiren merhum Servet Somuncuoğlu'nun adını birinci oturumun adına verdik. Amacımız onu hatırasını canlı tutmak ve kendisini saygıyla anmaktır. İkinci oturumun adına ise Eski Türk Tarihi'ni sağlam metot ve temele oturtan, benim de çok etkilendiğim Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu hocamızın adını verdik.

Alanına yıllarını vermiş çok değerli bilim adamlarıyla gençlerin kaynaşacağı başarılı bir sempozyum olacağı inancındayız. Sempozyumumuzun düzenlenmesi için başından beri cansiperane büyük fedakârlık gösteren çalışan Tarih Bölümü mensuplarından Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükaksoy ve Öğr. Gör. Aykut Kar, Başak Kuzakçı, Cihan Yalvar ve gayret gösteren başta Öğrenci Asistanlarımız Onur Çezik ve Deniz Sustam olmak üzere bütün mensuplarına ve öğrencilerimize şükranlarımı sunuyorum. Başta Rektörümüz Canan Aykut Bingöl olmak üzere üniversitemiz yönetiminin desteklerinden dolayı minnettarlık duygularımızı ifade ediyoruz. Nihayet tarihi ve özellikle de Türk tarihini çok seven Türk tarihini çoğu tarihçiden daha iyi bilen ve bizi daima destekleyen verdiği konferanslarla aydınlatan gerçek Türk Tarihini yazmamız için bize teşvik eden Kurucu ve Onursal Başkanımız Sayın Bedrettin Dalan'a ne kadar teşekkür etsek azdır. Amacımız onun gösterdiği yolda ilerlemek bize olan güvenini boşa çıkarmamak dünya standartlarında evrensel çalışmalar yapmak Yeditepe Üniversitesi'ni Türk Tarihi araştırmalarında dünya çapında bir bilim merkezi haline getirmek en önemli gayemizdir.

Ben katılımlarınız için hepinize tekrar teşekkür ediyorum. Hepiniz sağ olunuz var olunuz…

SAYIN BEDRETTİN DALAN'IN SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Muhterem misafirler ve saygıdeğer tarihçiler ve özellikle de Türk Tarihçileri…

Hepinizi bu salonda selamlamaktan bahtiyarlık duyuyorum. Rahmetli Servet Somuncuoğlu ve Prof. Dr. Ahmet Taşağıl hocamızın bundan tam 12 sene yaptıkları bir Türk Tarihi saha çalışması fotoğrafları için buluştuğumuzda onlara bir şey söyledim. Tarihi, lütfen masadan masaya konuşmadan konuşmaya aktarmayın gidin ve yerinde bakın öğrenin gerekiyorsa arkeolojiyi kullanın gerçek tarihi Türk Tarihini çıkarmaya gayret edin. Çünkü tarih gerçekten bir deniz feneri gibidir. Gemiler deniz feneri olmazsa nasıl kayaya çarparsa tarih de geçmişten günümüze günümüzden ileriye bizi yönlendiren en önemli bilim dallarından birisidir. Tarihini bilmeyen bütün milletler köksüz ağaca benzerler, ilk rüzgârla yıkılıp giderler. Bizim tarihimizi yani Türklerin tarihini maalesef ve maalesef Türkler yazmadılar. Saygıdeğer Türk tarihçilerinin olduğunu biliyorum. Lakin aslında o kadar az ki. Türk Tarihinde öne çıkan millet Ruslardır, Yahudilerdir, Almanlardır. Ve dünyaya Türkleri tanıtan Türklerden başka herkestir. En basitinden sadece lale bile bütün dünyada Hollanda'ya ait bir çiçek olarak bilinir. Oysaki tam bir Orta Asya çiçeğidir. Orta Asya çöllerinde biten bir çiçektir. Türkler bunu taa Orta Asya'dan almışlar Batılıların "Cehennemin Dört Atlısı"nı tasvir ettiğinin tersine bir yandan buraya doğru gelmişler ve lale soğanını da yanlarında getirmişlerdir. Türkler, İstanbul'daki 1718 yılındaki tarih devrimine "Lale Devri" ismini vermiştir. 1 adet lale soğanının 500 altına satıldığı bir dönemi biliyoruz. Hollandalılar bu laleyi İstanbul'dan alıp 1650-1670'li yıllarda Hollanda'ya götürmüşlerdir ve bunu bütün dünyaya bir Hollanda çiçeği olarak takdim etmişlerdir. Oysaki Hollanda dilinde lale için yazılmış bir tane bile şiir yoktur ama Türkçemizde lale için yazılmış sayısız şiir, sayısız yazı vardır. Şiiri edebiyatı geçsek bile lale bizim kadınlarımızın yazmalarında, camilerimizin çinilerinde duvarlarında vardır. Sadece lale için bile ufak bir çalışma yapılsa bu çiçeğin Orta Asya'dan gelme Türklere ait bir çiçek olduğu anlaşılır. Bütün dünya bugün bu çiçeğin orta Hollanda'ya ait olduğunu düşünür ve buna benzer anlatılamayacak kadar çok gerçeği tahrif eden gerçeklikten uzak bilgiler ve olaylar vardır. Batı tarihlerini okuduğunuzda Türkler hep Barbar kavim olarak gösterilir. Ben İsveç'e gittiğimde sarayda "Cehennemin Dört Atlısı" diye bir resim koymuşlardı ve dördü de Türktü. Birisi Atilla, birisi Cengiz Han, birisi Fatih, birisi de Timur. İnsan bir Türk olarak ne kadar üzülüyor. Ben bunun üzerine kendi tarihimize dikkatle baktım ve Batılıların Türkler üzerine kurduğu teorilerin tamamı yanlıştır emin olalım ki yanlıştır. Çünkü bir Türk korkusu "Türkofobi", Türkleri yok sayma Türkleri aşağılamaya gayret eden bir tarih yazımı ortaya koymuşlardır. Oysaki dünya tarihine baktığımız zaman tarih Türk'le başlar. Samuel Noah Kramer; Tarih Sümerlerde başlar demiştir ama Sümer dilinin o gün Türkçeye çok yakın olduğu, Eski Türkçe olduğu bugün herhalde hemen hemen ispatlanmış durumdadır. Dilleri sondan eklemeli dildir ve kelimeleri arasında inanılmayacak kadar bugün dahi kullanılan kelimeler vardır. Sümerlilerin şehir yapısına bakıldığında da Türkmenistan'daki Anadolu Kentinin şehir yapısı ile birebir aynı olduğu anlaşılmaktadır. Göbeklitepe'ye bakıldığında M.Ö. 9 binli yıllara kadar gidiyor ve Orta Asya'nın bütün izleri Göbeklitepe'de bulunmaktadır.

Tarih Türk'le başlar. Çünkü Türkler medeniyetin başlangıcı kabul edilen birçok şey Türklerden çıkmıştır. Örneğin tekerlek bugün gidin Türkmenistan'daki M.Ö. 13 binli yıllara ait tekerleği bulursunuz. Ağaçtan yontulmuş arabayı da görürsünüz. Yazı ise "tamga"lardan çıkmıştır. Bugün internetten baktığımızda Anadolu Türkçesiyle de "damga" dediğimiz şey, o gün Orta Asya'da Türklerin hayvanlarını belirlemek, hayvanların birbirine karışmasını önlemek ve birbirleriyle kavga etmemek amacıyla hayvanlarının sırtlarına damga vurmalarıyla oluşmuştur. Her Boy'un her grubun kendine ait bir amblemi bulunmaktaydı ve o amblemlerden "tamga"lar ortaya çıktı ve Sümerler oradan yazıyı buldular. Yani medeniyetin başlangıcı yazıysa yazıyı bizim atalarımız Türkler buldu. Eğer tekerlek ise tekerleği de Türkler buldu. Meta organizasyonsa onu da bizim atalarımız buldu. Çünkü

Orta Asya kuraklığa girdiği zaman yazın ot da suda kalmayınca dağları çıkmayı düşündüler. Kışın çok soğuk olunca steplere geldiler, ovaya geldiler. Bu gelgit esnasında önce çok can kaybettiler. Sonra can kaybetmemek için program yapmaya, planlı hayata geçmeye başladılar. Yolları güzergâhları belirlediler nasıl konaklayacaklarını düşündüler, hesaplamalara başladılar ve bütün bunları yapınca bugün "survive" dediğimiz yaşama olayını mecburen planlı olarak yaptılar. Bunu ilk Türkler yaptı. Artık avcı-toplayıcı değildi onlar ve onlar resmen bugünün mantığınla "operational search" yani Harekât planı kurmuşlar yaşamsal hale getirmişlerdir. Bir Körfez Savaşı'nda bakıldığında Amerika, 100.000 askerini bir yerden bir yere götürmek için 15-20 yıl planlama yaptı ama yine de fiyasko verdi. Ama o günün Türkleri binlerce kilometreyi aştıkları halde insan zayiatı vermemeyi öğrenmişlerdir.

"Operational search" bugün bir bilim. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra güya Amerikan askerleri tarafından dizayn edildiği iddia ediliyor fakat Türkler kaç bin yıl önce bunu uygulamışlardır. Maalesef Batılılar Türkleri "göçebe toplum" diyerek "nomad toplum" diyerek aşağılanmışlar. Iğdır küçüğüm sevmişlerdir ve bizlere hor görmüşlerdir. Göçebelik medeniyeti başlatan bir yaşam tarzıdır. Dünyanın ilk sosyoloğu kabul edilen İbn-i Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde belirttiği üzere dünyada devlet kurmaya en ziyade yatkın millet Türklerdir. Zira bu onların göçebe karakterinden gelmektedir. İbn-i Haldun "Fakat bunun nasıl olduğunu bilmiyorum" diye de ekler. Ben şimdi bunu söylüyorum. Göçebe yaşam tarzında hayatta kalabilmek için kafayı çalıştırmak ve mantıksal düşünmeyi icat ettiren zorunluluğu oluşturan bir yaşam tarzıdır. Türkler göçebelikten dolayı optimizasyonu da öğrendiler. İhtiyaçları olan her şeyi çadırda tuttular, ihtiyaçları olmayan hiçbir şeyi çadırda tutmadılar. Ağır olan malzemeyi örneğin kaşığı bir kilo yapmak yerine kaşığı en az ağırlıkta nasıl yaparız onu öğrendiler ve o kadar yolu gitmek büyük bir disiplin önemli bir işbirliği gerektiriyordu. O zaman yola koyulduklarında eli iş tutan herkes işe katılır, çadırlar sökülür, kervanlar yüklenir ve yola konulur. Yolda nerede yemek yiyecekler nerede tuvalete gidecekler hepsi hesaplıdır.

Bütün tarihçiler Cengiz Han bozkırdan da Avrupa'ya Moskova'ya iki ayda geldi, Timur Orta Asya'dan Ankara'ya bir buçuk ayda geldi derler. Fakat geldi ama nasıl geldi bu insanlar nasıl yürüttüler o kadar orduyu hayvanları nasıl beslediler, insanlar nasıl beslendi, ok yay nasıl yapıldı, silahlar nasıl yapıldı bugün bunların hiçbiri anlatılmıyor. Bugün dünyanın en büyük güçleri bile bunu yapamıyor fakat Türkler bunu yapmışlardır. Bu büyük bir teknoloji büyük bir bilimdir büyük bir güçlü yaşam tarzıdır ve aslında bizim tarihimizde anlatamayacağım kadar çok şey vardır.

Sadece dilimize bakın Türk Dili dünyanın en gelişmiş dilidir. Dil insan gibi evrime tabii bir olgudur. M.Ö. 20.000 yıllardan başlayıp ve bugün de dünyanın her yerinde konuşulan bir dildir. Tabii ki evrimleşti. Bu evrimi tamamlamış ve en iyi en ileri hale gelmiş bu dili hala aşağılayan hala yok sayan hem de Türk kökenli insanlarımız topluluklarımız var. Hem Anadolu Türkü hem Orta Asya Türkü olarak kendi dilimize yabancılaşıyoruz. Türkiye kendi dilini unutup Osmanlıca diye bir dil uydurmuştur ve ona takılıp duran insanlar olmuştur. Bugün hala böyle insanlar vardır ki doğru dürüst onu da bilmezler. Osmanlı zamanında Fransızca 'ya tapınan Türkler vardı ve bugün de Türkçeyi aşağılayarak Türkçe 'den bilim dili olamaz diyen insanlar vardır. Oysaki eklemeli bir dil olarak Türkçe 'den üretilemeyecek kelime yoktur. Yeter ki kullanalım.

Orta Asya Türkleri maalesef kendi özgün dillerinin çoğunu bırakmış sadece kendi aralarında Türkçe yerine Rusça konuşmaya başlamışlardır. Hiçbir dili aşağılamaya hakkımız yoktur. Her dil kendi milleti için kutsaldır fakat bizim dilimiz Türkçe bizim için kutsaldır. Bir millet dilini kaybettiği zaman hiçbir şey hiçbir şeyi yapamayacaktır yok olacaktır, kaybolacaktır. Çin'in başkenti "Beijing" ilk adı "Han Balık"tır. Türkler kurmuştur ama Türkler dillerini orada unuttular ve artık kimliklerini kaybettiler. Bugün Mısır'da bulunan Türkler dünyada ilk Türk Devleti'ni kuranlar bugün Kahire'de "benim atam Türk, benim ninem Türk" diye övünürler fakat Türkçe bilmezler ve artık Arap olmuşlardır. Dil gerçekten çok önemlidir bir milletin varlığı için olmazsa olmazdır. Her şeyden evvel dilimize sahip çıkalım. Hem Anadolu'da hem Orta Asya'da Türkler dillerini kaybettikleri zaman yok

olmuşlardır. Yok, olmaya mahkûmdur ve öyle bir dil ki öyle modem bir değil ki yaşam tarzından çıkmış modern bir dildir. Eşyaları optimize etmişlerse dillerini de etmişlerdir. En az kelimeyle dünyada en çok anlamı katan değildir "okutturdum" kelimesini Farsça ifade edebilmek için sadece 17 kelime kullanarak karşılığını alabilirsiniz. Biz sadece bir kelimeyle ifade ediyoruz. Optimize bir dil, genişlemeye müsait bir dil. Bakın büyük Atatürk Cumhuriyet'i kurduktan sonra "Geometri" kitabında yüzlerce kelimeyi tek başına Türkçeleştirmiştir. O kadar çok kelimeyi Türkçe olarak ifade etmiş ki. Paralelkenar, üçgen, dik üçgen… Bugün biz hala bu kelimeleri kullanıyoruz. Bugün bilim insanlarına düşen bilim geliştikçe oluşan kelimeleri kendi dillerine kendi dillerinde ifade edecek kelimeleri yaratmaları gerekmektedir. Yaratmazsanız yok olursunuz, bilimi kullananlar dili kullananlar sizin efendiniz olur dini kullananlar sizin efendiniz olur bir o kadar önemlidir. Roketi kullananlar demiyorum, dil bu kadar önemlidir, varlık sebebidir.

Dünyadaki bütün dillerde Arapça "müzekker müennes", Almancası "männlich weiblich" bugünün Türkçesiyle eril dişil kavramı vardır. Türkçemizde ise bu kavram yoktur. Çünkü Türkler tarih boyunca Nursultan Nazarbayev'in de ifade ettiği sürece kadını erkekten ayırmamıştır. Nursultan Nazarbayev'in dediği gibi kadın arkada yürümemiştir yanında da gitmemiştir önünde yürümüştür. Onun için kadın-erkek kavramını dile sokmuşlardır. Böyle mükemmel böyle modern bir dilin sahibiyiz. Ama çok eksiğimiz var. Maalesef başkalarına hayranlıkla dünyada bizim kadar becerikli bir millet yoktur. O kadar mükemmel Türk âlimimiz, bilim insanımız vardır ki ama Türkçe yazmamışlar. Mevlana onlardan birisidir Nizami Gencevî onlardan birisidir. Allah aşkına dilimizin mükemmelliğini görelim milletimizin büyük halini, tarihini görelim ve geleceğe o tarihi gerçeklerle ilerleyelim. Onun için Türkiye'de Anadolu'da Türkler egemen güçler tarafından aşağılanırken, Türklük yok farz edilirken büyük Atatürk -ki bence Oğuz Kağan'dan sonra Türk Dünyasının en büyük lideridir- onun yaptığı tarih çalışmaları onun kurduğu Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu bugün görevini ihmal etmiştir. Türklüğün gerçek tarihinin, gerçek dilinin yazılması konusunda devletten parayı alıp oturmuş masa başında tarih, dil yazmışlardır. Şu masa başı tarihçiliğini bırakalım. Şu Almanların, İngilizlerin, Fransızların yazdığı tarihleri bir kenara bırakalım. Kendi tarihimize, Türk Tarihine baktığımızda aslında utanacak hiçbir şeyimiz olmadığını, öğrenecek çok şeyimiz olduğunu göreceğiz. Övüp de boşu boşuna gürültü yapan bir millet de olmayalım, çalışalım. A.B.D. 'nin dünya milletlerinin yanında yerimizi alalım, destek olalım dünya medeniyetine katkıda bulunalım ama bu yolun en önemli şartı kendi kimliğinizi bilmekten geçmektedir. Dik durmaktan geçer başkalarının karşısında eğik olduğunuz zaman başkalarını kendinden üstün olarak gördüğünüz zaman hiçbir şey öğretemezsiniz. Onun için Atatürk demiş ki "Türk, övün, çalış, güven!". Övünmek boş bir övünmek olmamalıdır. Övünmek kimliğine diline sahip olarak başkalarına yukarıdan bakmayarak dünyada layık olduğumuz Türk kimliğine Türk varlığına Türk Tarihine ulaşmamız demektir. Biz bunu mutlaka başarabiliriz. Çünkü tarihimiz dolu Türk Tarihini dünya tarihinden çıkarım dünya tarihi insanlık tarihi çöker. Türkler dünyanın her yerinde vardır Çin Tarihinden Türk tarihinde çıkartın Çin tarihi çöker Hindistan'a gelelim 1878'de kadar İngilizler oraya gidinceye kadar Hint Tarihi eşittir Türk Tarihi ile beraberdir.

Yani araştırdığımız zaman laleden başlayıp tekerleğe kadar dünyanın her yerinde bir Türk işaretine rastlarsınız. Yeter ki o bilinçte olalım yeter ki Gaspıralı'nın dediği gibi "İşte, fikirle Birlik olalım", ruhta birlik olalım. Dünya Türkleri artık birleşin demiyorum, kendi özümüze sahip çıkın kendi kültürümüze sahip çıkın başkalarına kopya etmeyi düşünmeyin sizin özünüzde başkalarının kopyalayacağı çok büyük kültür vardır.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum…

BİLDİRİLER

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
I. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ VE TARİHİ SEMPOZYUMU 19-20-21 NİSAN 2018 BİLDİRİ KİTABI

ARAPÇA AKRABALIK ADLARININ DOĞU TÜRKÇESİ KUR'ÂN TEFSİRİ'NDEKİ TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE

ON THE TURKISH EQUIVALENTS IN THE EASTERN TURKISH KORAN COMMENTARY OF AN ARABIC KINSHIP NAMES

Emine TEMEL[*]

ÖZET

Bir milletin dili ile onun kültürü arasında mühim bir ilişki bulunmaktadır. Dili oluşturan sözvarlığı ise sadece kelime yığınından değil aynı zamanda çeşitli terimlerden, deyimlerden, atasözlerinden ve öbeklerden meydana gelmektedir. Sözvarlığını teşkil eden bu öğeler, o dili konuşan toplumun maddî ve manevî kültür unsurlarını, inanç ve yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerini, hangi dillerle ilişki kurduğunu ve dünya görüşünü ortaya koymaktadır. Bir dilin dünyayı algılayış ve yorumlayış şeklinin en belirleyici göstergelerinden biri akrabalık adlarında varlık bulmaktadır. Türk dili, tarihî ve çağdaş bütün dönemlerinde akrabalık terimleri bakımından oldukça geniş bir sözvarlığına sahiptir. Bu makalede 331183 numarada kayıtlı olan *Doğu Türkçesi Kur'ân Tefsiri'*nin Yusuf Ağa nüshası ile Topkapı nüshasının birinci cildinde yer alan Nur (YA 372^{a}-385^{b}/ TS 48^{b}-60^{b}) ve Furkan (YA 385^{a}-393^{b}/ TS 61^{a}-69^{a}) surelerinin içerdiği Arapça akrabalık adları, Türkçe karşılıkları bakımından ele alınacaktır. Genel (*yavuḳ, ige*) ve özel anlamda akrabalık bildiren adlar olmak üzere iki ana başlık ve özel anlamdaki akrabalık adları da kendi içerisinde aile içi (*siṉgil)*, baba tarafından (*atalarınṉgızınṉg ér ḳarındaşı*) ve anne tarafından akrabalık bildiren adlar (*analarınṉgızınṉg ér ḳarındaşları*) olmak üzere üç alt başlık altında ve tarihsel dönemlerdeki kullanımları ile mukayese edilmek suretiyle ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Doğu Türkçesi Kur'ân tercümeleri, dil içi dünya görüşü, sözvarlığı, akrabalık terimleri

ABSTRACT

It is a significant relationship between the language of a nation and its culture. The vocabulary that forms the language comes not only from the word stack but also from various terms, phrases, proverbs. These items constitute their vocabulary reveal the material and spiritual elements of culture, belief and way of life, traditions and customs, which language you have contacted and worldview. One of the most decisive indicators of how a language perceives and interprets the world is kinship names. The Turkish language has a very broad vocabulary in terms of kinship terms in all historical and contemporary periods. In this paper, Nur (YA 372^{a}-385^{b}/ TS 48^{b}-60^{b}) and Furkan suras (YA 385^{a}-393^{b}/ TS 61^{a}-69^{a}) that take part in the first volume of Yusuf Ağa and Topkapı copies of *the Eastern Turkish Koran Commentary* registered in 331183 will be investigated in terms of the Turkish equivalents of the Arabic kinship names they contain. It will be examined under two main headings: general (*yavuḳ, ige*) and specific kinship names and specific kinship names will also be examined under three subheadings: Intrafamilial intimacy (*siṉgil*), agnation *(atalarınṉgızınṉg ér ḳarındaşı)* and maternal line (*analarınṉgızınṉg ér ḳarındaşları*). Moreover it will be compare to their uses in the historical period.

Keywords: The Eastern Turkish Koran translations, linguistic worldview, vocabulary, kinship terms

GİRİŞ

Türkler tarih boyunca farklı din ve inanç sistemlerinin etkisi altında kalmışlardır. Köktürkler zamanında Kök-Tengri, Uygurlar zamanında Maniheizm, Buddizm ve Hristiyanlık gibi inanç sistemleri hâkim olurken M. 9. yüzyılda ilk kez İdil (Volga) Bulgarları tarafından İslâmiyet resmî din olarak kabul edilmiştir (Taşağıl, 2000, s. 473). Karahanlı Devleti hükümdarlarından Satuk Buğra Han'ın M. 920 yılında İslâmiyet'i kabul etmesi ile beraber İslâmiyet, Türkler arasında hızla yayılmaya başlamıştır (Togan, 1981, s. 59).

Kur'ân'ın ilk olarak Samanoğullarından (M. 875-999) Manṣūr ibn Nūḥ (M. 961-976) zamanında Muḥammad ibn Cerīr eṭ-Ṭaberī'nin 40 ciltten oluşan tefsir kitabı esas alınmak sureti ile satır arası olarak Farsçaya tercümesi yapılırken Türkçeye ilk olarak ne zaman, nerede ve kim tarafından tercüme edildiği hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Eckmann, 1975, s. 15-16). Zeki Velidî Togan Kur'ân'ın ilk Türkçe tercümelerinin Farsça tercümeler ile aynı zamanda, Abdülkadir İnan ise Togan'dan farklı olarak Türkçe tercümenin 11. yüzyılın ilk yarısında yapıldığını söylemektedir (Togan, 1965, s. 135; İnan, 1961, s. 8).

1. DOĞU TÜRK YAZI DİLİNDE KUR'ÂN TERCÜME VE TEFSİRLERİ

Kur'ân'ın satır-arası nüshaları kronolojik olarak aşağıda yer almaktadır:

1. Karahanlı Türk edebî dil özelliği gösteren, Muḥammed ibn Hācī Devletşāḥ tarafından (H. 734/M. 1333-1334) Şiraz'da istinsah edilen ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi (TİEM) numara 73'te kayıtlı olan nüsha,
2. Manchester (İngiltere) John Rylands Kitaplığı, Arapça Yazmalar Bölümü numara 25-38'de kayıtlı olan nüsha,
3. Karahanlı Türkçesinde yazılmış, Özbekistan İlimler Akademisi, Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi'nde yer alan 2008 numaralı nüsha,

[*] Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, emine.temel@istanbul.edu.tr

4. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, numara 2'de (M. 1363) kayıtlı olan, müstensihi ile istinsah yeri belli olmayan ve Harezm Türk edebî dilinde yazılmış olan nüsha (Eckmann, 1975, s. 16-22),
5. Harezm Türkçesi ile yazılmış, İran'ın Meşhed şehrindeki Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi, numara 1007'de kayıtlı olan ve kim tarafından, ne zaman ve nerede yazıldığı bilinmeyen nüsha,
6. Satır arası Türkçe ve Farsça tercümenin bir arada bulunduğu, Harezm Türk edebî dil özelliği gösteren, İran'ın Meşhed şehrindeki Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi, numara 2229'da kayıtlı olan nüsha (Tabaklar ve Bolyabayev, 2017, s. 244),
7. Doğu ve Batı Türkçesinin dil özelliklerini bir arada bulunduran, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, numara 3966'da kayıtlı olan nüsha (Yüce, 1993, s. 221-227).
Kur'ân'ın tefsirli nüshaları kronolojik olarak aşağıda yer almaktadır:
1. Tefsirli ilk Kur'ân tercümesi, Harezm Türkçesinde kaleme alınmış olan, "Anonim Tefsir" veya "Orta Asya Tefsiri" olarak bilinen, Leningrad Asya Müzesi Kitaplığı numara 2475'te kayıtlı olan nüsha (Eckmann, 1975, s. 21),
2. Harezm Türk edebî dil özelliği gösteren, İran'ın Meşhed şehrindeki Āstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi numara 293'te kayıtlı olan Meşhed nüshası (Şimşek, 2015, s. 1384),
3. 16. yüzyılın ilk yarısında muhtemelen Şeybânîler döneminde ve Doğu Türk yazı dilinde kaleme alınmış olan, biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet Bölümü (M. 1543-1544), numara 16'da diğeri "Türkçe-Uygurca Çağatayca Tefsir" adı ile Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara 42 YU 6624'te kayıtlı olan nüsha (Temel, 2013),
4. Doğu Türklük sahasında karşımıza çıkan, Özbekistan İlimler Akademisi, Ebu Reyhan Birunî Şarksinaslık Enstitüsü, Yazma Eserler Kütüphanesi, numara 7180'de kayıtlı olan ve Mevlana Yakup Çerhî tarafından M. 1585'te Doğu Türkçesine tercüme edilen *Tercüme-i Tefsîr-i Yakûb-i Çerhî* adlı nüsha (Усмонов, 2010).

2. DOĞU TÜRKÇESİ KUR'ÂN TEFSİRİ'NDE AKRABALIK BİLDİREN TERİMLER

Türkler, Uygur Devleti zamanında farklı inanç sistemi dairesine girince Eski Türkçe söz varlığına pek çok farklı kavram dâhil olmaya başlamıştır. Türk dili tarihinde ilk tercüme faaliyetlerinin başladığı Uygurlar döneminde bu kavramlar, asıl manalarına sadık kalınmasına özen gösterilerek birbirinden farklı tekrar grupları, söz kalıpları ve yeni türetilmiş kelimelerle karşılanmıştır. Aynı şekilde İslâmiyet'in devlet dini olarak kabul edilmesi ile birlikte yeni bir kültür çevresine dâhil olunmuş ve Kur'ân'ın, doğru anlaşılabilirliğini sağlamak için tercüme edilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur. Her Arapça kelimenin altına Türkçe karşılıklarının yazıldığı satır arası (birebir) tercüme, Türkçe karşılıklarının verildiği her ayet hakkında aynı zamanda kıssaların anlatıldığı tefsirli tercüme ile sadece rivayet ve hikâyelerden bahsedilip uzun açıklamaların yapıldığı tefsir çalışmalarından sonra farklı kavram alanları ortaya çıkmış ve Türkçenin söz varlığı genişlemeye başlamıştır.
Bir dilin sözvarlığı, sadece o dilde kullanılan ve farklı kavram alanlarına sahip olan sözcükleri değil aynı zamanda o dili konuşan milletin maddi ve manevi kültür unsurlarını, dünya görüşünü, yaşam biçimini, inanç ve geleneklerini ve birtakım değer yargılarını da yansıtmaktadır (Aksan, 2004, s. 7). Sözvarlığını meydana getiren bu kavram alanlarından birini de akrabalık adları oluşturmaktadır.

Arapça "yakınlık" anlamındaki *ḳurb* kökünden gelen ve "yakın" anlamındaki *ḳarīb* sözcüğünün çoğul biçimi olan *aḳrabā* terimi, *Türkçe Sözlük*'te 1. Kan veya evlilik yolu ile birbirine bağlı olan kimseler (Çağbayır, 2007, s. 174). 2. Oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan şeyler 3. Biri, diğerinin doğurduğu sonuç veya olgular olmak üzere üç farklı şekilde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 63). Akraba sözcüğü için Eski Türkçede "aile, kabile, hısım, soy sop, nesil" anlamlarının hepsine karşılık gelecek şekilde ve ilk olarak Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen *oġuş* kelimesi kullanılmaktadır:

Ulayu inim yigünüm oğlanı biriki *oġuşum* budunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz [Tatar…] (KT/G 01, BK/K 01) "Özellikle küçük erkek kardeşlerim, oğullarım, bütün *soyum*, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar…"

Türk dili tarihi sürecinde akrabalık ile ilgili terimlerinin *Orhun Âbideleri*'nden itibaren kullanıldığını takip etmek ve Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan *Divânü Lugati't-Türk*'te (1077) yaklaşık 60 akrabalık adının yer aldığını söylemek mümkündür. (Gömeç, 2001, s. 1-6; Gömeç, 2002, s. 10-19).
Bu makalede Arapça akrabalık adlarının Doğu Türkçesi Kur'ân tefsirinde yer alan Nur (TS 48^{b}-60^{b}) ile Furkan (TS 61^{a}-69^{a}) surelerindeki Türkçe karşılıkları ortaya konulacaktır. Tespit edilen akrabalık adları özel ve genel anlamda akrabalık bildiren terimler[1] olmak üzere iki ana başlıkta, özel anlamda akrabalık bildiren terimler de *aile içi, anne* ve *baba* tarafından akrabalık bildiren adlar olmak üzere üç alt başlıkta ele alınacak ve tespit edilen bu terimlerin Türk dilinin tarihsel dönemlerinde yer alan farklı şekil ve anlamları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

[1] Akrabalık adlarını "genel" ve "özel" olarak tasnif edilmesinde Suat Ünlü'nün "Kur'an'da Akrabalık Kavramı ve Eski Türkçe Kur'an Tercümelerindeki Karşılıkları Üzerine", *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu (27-30 Kasım 2007)*, Ankara 2007 adlı makalesinden istifade edilmiştir.

Bu yazıda, Doğu Türk yazı diline ait olan Kur'ân tefsirinin İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet Bölümü numara 16'da (M. 1453) ve Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara 42 YU 6624'te kayıtlı (M. 1544) olan nüshalarının 48[b]-69[a] varakları üzerinde Emine TEMEL tarafından yapılmış olan tenkitli yüksek lisans çalışması temel alınmıştır (Temel, 2013, s. 164-245). Akrabalığı ifade eden özel anlamda 18 genel anlamda ise 2 olmak üzere toplam 20 tane Türkçe terim tespit edilmiştir.

2.1. Özel Anlamda Akrabalık Bildiren Terimler

Kur'ân tefsirinde, özel anlamda akrabalık bildiren toplam 22 tane terim (*ibn, bint, veled, ḥafede~nāfile, ebeveyn, eh, uḫt, ebnā-i eḫvātihi, zevc, ebā-i bu'ūleti, eb~vālid, 'amm, 'amme, ebnā'-i bu'ūleti, ümm~vālide, ḫālā, ḫāl, beni iḫvāni, esbāt, zevce, eymā, neseb*) kullanılmış olup bunlardan 4 tanesinin (*esbāt, zevce, eymā, neseb*) dışında yer alan akrabalık adlarının Türkçe karşılıkları tespit edilmiştir (Temel, 2013, s. 126-135).

2.1.1. Aile İçi Akrabalık Bildiren Adlar

2.1.1.1. Kan yolu ile akrabalık bildiren adlar

2.1.1.1.1. İbn

"Küçük erkek evlat" anlamına gelen Arapça *ibn* kavramı (Lane, 1863, s. 261), tefsirde hem *oġlan* hem de *oġul* sözcükleri ile karşılanmaktadır.

Temel anlamı itibariyle "yavru, çocuk, evlat" kavramlarına karşılık gelen fakat daha sonra "erkek çocuk" ve "erkek evlat" anlamlarında kullanılan *oğul* sözcüğünün çoğul biçimi olan *oğlan*, Eski Türkçede[2] gerçek manası ile "erkek evlatlar" olarak çoğul biçimiyle kullanılırken zaman içerisinde anlamında daralma olmuş ve *oğul* sözcüğü ile birlikte "erkek evlat" anlamında eş zamanlı kullanılır olmuştur (Clauson, 1972, s. 83-84). Bu iki sözcük Eski Türk yazıtlarında şahıs adı olarak da yer almaktadır:

Ḳurıya kün batsıḳdaḳı Soġd Berçik er Buḳaraḳ uluş budunda Enik seŋgün *Oġul Tarḳan* kelti. (KT/K 12)
"Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, *Oğul Tarkan* geldi.

İnil[e]ri [a] ḳ[a]ra b[a]rs [a] *og[u]l b[a]rs* [a] … (Tal. I/3) "Küçük kardeşleri Kara Bars, *Oğul Bars*…" (Orkun, 1994, s. 325).

Clauson, *oġlan* sözcüğünün daha sonra "hizmetçi (servant)" veya "muhafiz asker (bodyguard)" anlamlarında da kullanıldığını söylemektedir (Clauson, 1972, s. 83-84).

Oġlan/oġul sözcükleri Karahanlı Türkçesinde "erkek çocuk, evlat, çocuk", Harezm Türkçesinde "çocuk, yavru; çocuk evlat" ve Kıpçak Türkçesinde "1. Nesil, evlât 2. Erkek çocuk" (İML 52) anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca Kıpçak Türkçesinde "erkek çocuk" anlamındaki bu sözcüğün *ovul, ovlan* (Kİ 64) ve *oğulan* (Toparlı vd., 2007, s. 203) şekilleri de görülmektedir:

Sözüm *oġluma* sözledim men toŋga

Oġul minde altın maŋga ne teŋge (KB 186)

Oġlan kemişdi tişi *"çocuk düşürmek"* (ME 18/07)

Üküşlük ḳılıştı-lar māl içinde ṭaḳı *oġul* ḳız içinde, köp-lük birle küvendi-ler *oġul* ḳız māl tıvarda. *"erkek evlat"* (ME 196/07)

Tefsirde *oġul* ve *oġlan* sözcükleri "erkek evlat" anlamıyla 16 farklı yerde kullanılmaktadır:

Tibyān'da kéltürüptür kim zinā ḳılġuçı bar érdi kim yüz téve *oġul* üçün kim mazan-ı bahādın érdi, bérür érdi. (KT 54a/16-17)

Yoḳtur sizlerge ve ne bendeler ve yaş *oġlan*larġa yazuḳı ve beze icāzet tilemek terkide. (KT 59a/17-18)

Maḳāmı bar érdi kélür édi alarnıŋ *oġlan*ları ve tavarlarınıŋ kiçikini iletür érdi … (KT 65a/09-10)

Ayttı kim: Ol-kim öz *oġlu*ŋnı öltürgey sén ol ḳorḳunçdın kim séniŋ bile aş yémegey. (KT 68a/15)

2.1.1.1.2. Bint

"Kız, kız çocuğu" anlamındaki Arapça *bint* kavramı (Kanar, 2009, s. 445), tefsirde *ḳız* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Eski Türkçede "kız, evlenmemiş kadın, cariye, kız evlat" (Clauson, 1972, s. 679-680) gibi değişik anlamlarda kullanılan *ḳız* sözcüğü *Orhun Âbideleri*'nde "kız evlat" olarak karşımıza çıkmaktadır:

[…..T]ürgiş ḳaġanḳa *ḳız*ım[ın….] ertiŋgü [uluġ] törün alı birtim. (BK/K 09) "Türgiş kağanına kızımı….fevkalâde büyük törenle alıverdim."

[2] Ulayu ini yigünüm *oġlan*ım biriki oğuşum budunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz [Tatar..] (KT/G 01, BK/K 01) "Özellikle küçük erkek kardeşlerim, oğullarım, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar…" Amtı amrak *oġlan*ım, ança biliŋgler. (IB 66) "Şimdi sevgili oğullarım, şöylece biliniz." Ayrıntılı örnekler için bkz. (Clauson, 1972, s. 83-84).

Ḳız sözcüğü Karahanlı Türkçesinde "kız, kız çocuk, cariye", Harezm Türkçesinde "kız" ve Kıpçak Türkçesinde "evlenmeyen kadın (İML 43); kız, kız çocuğu; bakire, kız (Kİ 77)" anlamlarında kullanılmaktadır:

Ḳız bėrişdiler. "Onlar, birbirilerine kız veriştiler. Onlar birbirlerine bir şey verdikleri zaman da böyle denir." (DLT II 94/26)

Ḳırladı *ḳız*nı, ḳızlıḳın aldı *ḳız*nıŋ. (ME 144/06)

Nečik beymiş tengeri are *k*y*z* mariandan tochdi. (CC 160)

Tefsirde *ḳız* sözcüğü "kız evlat" anlamı ile üç farklı yerde kullanılmaktadır:

……Caḥş'nıŋ *ḳız*ı Ümmü'l Mü'min Zeyneb -raḍıyallāhu ʿanhā-'niŋ ḥ^{v}āheri. (KT 50a/25)

Bir kün bulūġ yavuġıġa yétken *ḳız*nı alarnıŋ arasıdın aldı. (KT 65a/11)

Ve bardur séniŋ āferīde-gārıŋ tüvānā oġlanlar ve *ḳız*larnı yaratmaḳḳa. (KT 67a/10)

2.1.1.1.3. Veled

"Çocuk(lar), erkek evlat(lar), kız evlat(lar), genç(ler), evlat(lar)" anlamındaki Arapça *veled* sözcüğü (Lane, 1877, s. 2966) tefsirde *oġul* sözcüğü ile karşılanmakta ve hem erkek hem kız evladı ifade edecek şekilde "çocuk" anlamı ile sadece iki yerde kullanılmaktadır:

Ve tutmadı Ḫudāy *oġlı* andaḳ kim Yehūd ve Naṣārā gümānıdur. (KT 61a/09)

..yaʿnī aŋgadur pād-şāhlıġı, *oġul*sızı kim anıŋ ḳāyim maḳāmı bolġay. (KT 61a/11)

2.1.1.1.4. Ḥafede ~ Nāfile

Birinci anlamı "hizmetçi, yardımcı" ikinci anlamı "erkek ve kız evladının çocukları, torun" olan, Arapça *ḥafīd* kökünden gelen ve çoğul biçimi olan *ḥafede* (Lane, 1865, s. 599) ile "torun" anlamındaki *nāfile* sözcükleri (Kanar, 2009, s. 1713) tefsirde "bir kimsenin çocuğunun erkek çocuğu, erkek torun" anlamındaki *oġlınıŋ oġlı* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā özíniŋ oğlanları ve *oġlınıŋ oġlı* her néçe bolsa munda dāhildür. (KT 53a/01)

2.1.1.1.5. Ebeveyn

"Baba, ata" anlamındaki *eb* kökünden gelen Arapça *ebeveyn* sözcüğü "anne ve baba" anlamının dışında ayrıca "dede, ecdat, ata" anlamlarına karşılık gelmektedir (Çağbayır, 2007b, s. 1352). *Orhun Âbideleri*'nde "ata, ecdat" anlamını karşılamak üzere *eçü apa* sözcük öbeği kullanılmaktadır:

*Eçü*müz *apa*mız tutmış yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunuġ itip yar[atıp….] (KT/D 19)
"*Ecdadımızın* tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip edip…"

Clauson, *dede* sözcüğünün esas anlamının "baba" olduğunu daha sonra "büyük baba, yaşlı adam, derviş" gibi anlamları kazandığını söylemektedir (Clauson, 1972, s. 451).

Tefsirde "dede, ecdat" anlamında iki yerde kullanılan bu kavram, *atasınıŋ atası, ata anası* gibi sözcük öbekleri ile karşılanmaktadır:

...yā özíniŋ ataları ve *atasınıŋ atası* ata ḥükmidedür. (KT 52b/27)

ʿĀişe *ata anası*dın tiledi kim ol-ḫażretniŋ cevābını aytḳaylar. (KT 50a/19)

2.1.1.1.6. Eḫ

"Erkek kardeş, üvey erkek kardeş, kardeşlik, birlik, arkadaşlık" anlamlarındaki Arapça *eḫ* sözcüğü (Lane, 1863, s. 32-34) tefsirde Farsça *birāder*[3] sözcüğünün dışında Türkçe *aġa ini* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır.

Tefsirde, aynı terimle belirtilen küçük ve büyük erkek kardeş kavramları, Eski Türkçede ayrı terimlerle ifade edilmektedir. İlk defa *Orhun Âbideleri*'nde tespit edilen *ini* sözcüğü "küçük erkek kardeş"; *eçi*[4] sözcüğü "büyük erkek kardeş" anlamlarına karşılık gelecek şekilde yer almaktadır (Clauson, 1972, s. 20, 170):

Anda kisre *ini*si *eçi*sin teg ḳılınmaduḳ erinç, oğlı ḳaŋġın teg ḳılınmaduḳ erinç. (KT/D 05) "Ondan sonra *küçük kardeşi büyük kardeşi* gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak."

Eski Uygur Türkçesi döneminde ise "küçük erkek kardeş" *ini* sözcüğü ile ifade edilirken "büyük erkek kardeş" için *aġa*[5]sözcüğü kullanılmaktadır (Caferoğlu, 1968, s. 6).

[3] .. yā özíniŋ aġa ini oğlanları kim *birāder* ḥükmidedürler... (KT 53a/03)

[4] "Büyük erkek kardeş" anlamındaki *eçi* sözcüğünün "amca" kavramına karşılık gelen kullanımları da bulunmaktadır: BK/D 14, KT/D 16.

[5] Moğolcada da "büyük erkek kardeş" için *āqā ~ aġa* sözcükleri kullanılmaktadır (Doerfer, 1963, s. 133).

Karahanlı Türkçesinde "küçük erkek kardeş" için *ini*, "yaşça büyük olan erkek kardeş" için *eçi~içi* sözcükleri kullanılmaktadır. Harezm (Clauson, 1972, s. 170) ve Kıpçak Türkçesinde de "büyük erkek kardeş" için *aġa* sözcüğü yer almaktadır.

ata bardı iş tuş *içi* ya *ini*

ana bardı oġlun̄ ḳızın̄ kör ḳanı (KB 3784)

avuncuĪ ananing *agasi* (CC 180)

Çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında (Özbekistan, Kazakistan, Başkurt Türkçesi vs.) "akraba, hısım" anlamında kullanılan *aġa ini* sözcük öbeği (Li, 1999, s. 39) elimizdeki tefsir metninde büyük ve küçük erkek kardeşin ikisini de içine alacak şekilde ve sadece iki farklı cümlede yer almaktadır:

... yā özinin̄ *aġa ini*... (KT 53a/03)

... yā öz *aġa ini*lerin̄iznin̄ évleri... (KT 59b/21)

2.1.1.1.7. Uẖt

"Kız kardeş" anlamındaki Arapça *uẖt* sözcüğü (Parlatır, 2006, s. 1745), tefsirde Farsça *ẖᵛāher*[6] sözcüğünün dışında "büyük kız kardeş" için *ékeçi,* "küçük kız kardeş" için *sin̄gil* sözcükleri ile karşılanmaktadır.

Eski Türkçede "kendisinden yaşça büyük" ve "babasından yaşça küçük" olan "yakın kadın akraba", "yaşça küçük hala" ve "abla" anlamlarına karşılık gelen *éke* sözcüğü daha sonra sadece "abla, büyük kız kardeş" anlamında kullanılır olmuştur (Clauson, 1972, s. 100):

Ögüm ḳatun ulayu öglerim *eke*lerim kelin̄günüm ḳunçuylarım bunça yime tirigi kün̄ boldaçı erti… (KT/K 09) "Annem hatun ve analarım, *ablalarım*, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariye olacaktı…"

…içi ini yme ka kadaş…*eke* baltır birkerü…. (AY 554/15-16)

Eski Türkçede "küçük kız kardeş" ibaresi de *sin̄gil* sözcüğü ile karşılanmaktadır:

*Sin̄gil*im ḳunçuyuġ birtimiz. (KT/D 20) "*Küçük kız kardeşim* prensesi verdik."

…yene yme *sin̄ggil* küdegülerim kelinen töküz küdegü…(AY 686/07-08)

Karahanlı Türkçesinde "abla, büyük kız kardeş" kavramları için *eçe, eke, eze* terimleri kullanılırken "küçük kız kardeş" için iki ayrı terim yer almaktadır: Kocanın kendinden küçük olan kız kardeşi *sin̄il,* karının kendinden küçük olan kız kardeşi de *baldız* olarak ifade edilmektedir (DLT III, 7/04-14).

Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de (Toparlı vd, 2007, s. 71) "büyük kız kardeş" için *ekeçi* terimi kullanılmaktadır:

Eke: Büyük kız kardeş. Oğuzlar buna "*eze*" derler. (DLT III 90/09-11)

içi yā *ekeçi* yā ẖālā yā ẖāk

bağışlap alumaz bu cüft-din taḳı (MM 1035)

Tefsirde"erkek kardeş" anlamını karşılamak üzere bir sözcük kullanılırken "kız kardeş" kavramı hem "büyük kız kardeş, abla" hem de "küçük kız kardeş" olarak iki ayrı terimle ifade edilmektedir:

….yā öz *ékeçi sin̄gil*lerin̄izin̄ évleri …(KT 59b/22)

2.1.1.1.8. Ebnā-i Eẖvātihi

"Kız kardeşinin oğlu, yeğen" anlamındaki Arapça *ebnā-i eẖvātihi* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 37), tefsirde *ékeçisi ve sin̄gilinin̄ oġlanları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

…yā özinin̄ *ékeçisi ve sin̄gilinin̄ oġlanları* ve bular cemā'atidürler kim ẖatunnın̄ nikāḥı alarga revā yoḳtur. (KT 53a/04-05)

2.1.1.2. Evlilik yolu ile akrabalık bildiren adlar

2.1.1.2.1. Zevc

"Koca, eş" anlamındaki Arapça *zevc* sözcüğü (Lane, 1872, s. 1266), kan yolu ile oluşan akrabalıktan farklı olarak evlilik yolu ile meydana gelen bir akrabalık terimi olup tefsirde *ér* sözcüğü ile karşılanmaktadır.

Ér sözcüğü Eski Türkçede "erkek kişi/adam" anlamında kullanılırken daha sonra Eski Uygur Türkçesi itibari ile "koca" anlamında kullanılır olmuştur (Clauson, 1972, s.192):

Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıḳdaḳı tağıḳmış, tağdaḳı inmiş, tirilip yitmiş *er* bolmış. (KT/D 11) "Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş *er* olmuş."

Bu ikegü begilerin̄e ayıtmatın *er* ebçi bolmışlar. "Bu ikisi, beylerine sormadan *koca* (ve) karı olmuşlar."

Tefsirde *ér* sözcüğü, 19 kere "erkek kişi" 16 kere de "koca, eş" anlamlarında kullanılmaktadır:

Zinā ḳılġuçı *ér* nikāḥ ḳılmaġay. (KT 48b/03)

[6] .. Caḥş'nın̄ ḳızı Ümmü'l Mü'min Zeynep -raḍıyallāhu 'anhā-'nın̄ *ẖᵛāheri.* (KT 50a/25)

Meger pelīd işlig *ér* yā şirk kéltürgüçi kim cinsiyyet-i ḳoşuluḳnıñg ʻilletidür. (KT 49a/02-03)

Ve Ḫudāy éşitküçidür alarnıñg sözlegenlerini *ér*lerge, dānādur alarnıñg sözlegenleridin. (KT 59b/10-11)

Meger özinińg *érle*ri üçün kim tezyīn alar üçündür. (KT 52b/26)

Ve nikāḥġa indürüñgizler ḫatunsızlar ve *ér*sizlerni sizlerdin yaʻnī érini kim ḫatunı yoḳtur kedḫudā ḳılınġızlar ve ḫatununı kim *ér*sizdür kişiniñg ʻaḳdıġa indürüñgizler. (KT 53b/08-09)

2.1.1.2.2. Ebā-i buʻūleti

"Kocanın babası, kayın baba" anlamındaki Arapça *ebā-i buʻūleti* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 29), tefsirde *érleriniñg ataları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öz *érleriniñg ataları* kim alar atalar ḥükmidedürler. (KT 53a/01)

2.1.2. Baba Tarafından Akrabalık Bildiren Adlar

2.1.2.1. Eb ~ Vālid

"Baba" anlamındaki Arapça *eb* ve *vālid* sözcükleri (Lane, 1863, s. 10; Kanar, s. 1790), tefsirde *ata* sözcüğü ile karşılanmaktadır. İlk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılmaya başlanan bu sözcük zamanla yerini *ḳaŋ* sözcüğüne bırakmıştır (Clauson, 1972, s. 40):

…yene meniñg *ata*m beg amanç alku…. (AY 586/15)

….ögümüz *kang*ımız …ol yig bolġay …. (AY 620/04)

Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de (İML 12) "baba" anlamında *ata* sözcüğü kullanılmaktadır:

*Atalıġ ata*sız ḳalır yalñguzun

Analıġ anasız bolur ögsüzün (KB 5380)

meñgzedi *ata*sınña, öykündi *ata*sınña (MM 190/01)

Tefsirde "baba" anlamındaki *ata* sözcüğü 14 farklı yerde kullanılmaktadır:

…yā özinińg *ata*larıve *ata*sınıñg atası ata ḥükmidedür. (KT 52b/27)

... yā öz *ata*larıñgız évleri... (KT 59b/21)

2.1.2.2. ʻAmm

"Amca, babanın erkek kardeşi" anlamındaki Arapça *ʻamm* sözcüğü (Lane, 1874, s. 2149), Eski Türkçede aynı zamanda "büyük erkek kardeş" anlamında da kullanılan *eçi* sözcüğü ve Kıpçak Türkçesinde *eççi* (Toparlı vd., 2007, s. 69) ~ *çi* (Kİ 37) sözcükleri ile ifade edilmektedir.

Tefsirde "amca" kavramı, üç yerde geçen *ʻamm*[7] sözcüğünün dışında Türkçe *atalarıñgıznıñg ér ḳarındaşı* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öz *atalarıñgıznıñg ér ḳarındaşı*nıñgızınıñg évleri...(KT 59b/22)

2.1.2.3. ʻAmme

"Hala, babanın kız kardeşi" anlamındaki Arapça *ʻamme* sözcüğü (Çağbayır, 2007a, s. 236), tefsirde Arapça kökenli *ḫāla*[8] sözcüğünün dışında Türkçe *atañgıznıñg ḳız karındaşları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...yā öz *atañgıznıñg ḳız ḳarındaşları*nıñg évleri... (KT 59b/23)

2.1.2.4. Ebnā'-i Buʻūleti

"Kocasının üvey oğlu" anlamındaki *ebnā'-i buʻūleti* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 30) tefsirde *érleriniñg oġlanları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

... yā özinińg *érleriniñg oġlanları* kim alar dağı oġlanlar ḥükmidedürler...(KT 53a/02)

2.1.3. Anne tarafından akrabalık bildiren adlar

2.1.3.1. Ümm ~ Vālide

"Anne" anlamındaki Arapça *ümm* ve *vālide* sözcükleri (Lane, 1863, s. 89; Lane, 1893, s. 2967), tefsirde *ana* sözcüğü ile ifade edilmektedir. İlk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkan *ana* sözcüğü (Clauson, 1972, s. 169), *Orhun Âbideleri'*nde *ög* terimi ile Karahanlı, Harezm ve Kıpçak Türkçesinde de (*"anna"* CC 114) *ana* terimi ile ifade edilmektedir:

---

[7] ʻ*Amm*ñ ve ḫālalar ẕikrini ḳılmadı anıñg üçün kim alar ḳarındaşlar ḥükmidedürler. (KT 53a/05-06)

[8] Envār'da aytıpdur kim iḥtiyāṭraḳ oldur kim ziynet yérlerini ʻam ve *ḫāl*ġa körsetmegeyler. (KT 53a/06)

….*ög*üm ḳatunuġ kötürügme teŋri il birig[me te]ŋri… (BK/D 21) "...*annem* hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı…"

….urungut karınının*g ana*sı bir yüz kuvragları birle…. (AY 431/21-22)

*ana*sında toġsa atansa atı
müsafir bolup mindi ödlek atı (KB 1388)
atadın *ana*dın uyadın taḳı
oġul ḳız yā aḫtıġ niçe asraḳı (MM 1033-34)

Tefsirde "anne" anlamındaki *ana* sözcüğü beş farklı yerde kullanılmaktadır:

... yā öz *ana*larıŋġızınıŋ évleri... (KT 59b/21)

Yā eger kişi alarnı māyideġa kim ataya *ana*ya anıŋ yavuḳ ḳarındaşları évide tertīb ḳılıp érdiler da'vet körsetse érdi ḳabūl ḳılmas érdiler. (KT 59b/15)

….yā öz *analarıŋġızınıŋ* ér ḳarındaşlarnıŋ évleri, yā öz *ana*larıŋġızınıŋ ékeçi siŋilleri- niŋ évleri … (KT 59b/24-25)

Ve zinā ḳılmaslar kim yazuḳlarnıŋ *ana*ları bu üç kebīredürler. (KT 68a/12-13)

2.1.3.2. Ḫāle

"Annenin ablası veya kız kardeşi, teyze " anlamındaki Arapça *ḫāle* sözcüğü (Kanar, 2009, s. 796) tefsirde sadece bir yerde ve *analarıŋġızınıŋ ékeçi siŋilleri* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

... yā öz *analarıŋġızınıŋ ékeçi siŋilleri*niŋ évleri... (KT 59b/24)

2.1.3.3. Ḫāl

"Dayı" anlamındaki Arapça *ḫāl* sözcüğü (Kanar, 2009, s. 795) tefsirde sadece bir yerde ve *analarıŋġızınıŋ ér ḳarındaşları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

... yā öz *analarıŋġızınıŋ ér ḳarındaşla*rınıŋ évleri...(KT 59b/23-24)

2.1.3.4. Beni İḫvāni

"Kadının erkek kardeşinin oğlu, yeğen" anlamındaki Arapça *beni iḫvāni* sözcüğü (Ünlü, 2007, s. 31) tefsirde sadece bir defa kullanılmakta ve *aġa ini oġlanları* sözcük öbeği ile karşılanmaktadır:

...özininiŋ *aġa ini oġlanları*... (KT 53a/03)

2.2. Genel Anlamda Akrabalık Bildiren Terimler

Kur'ân tefsirinde genel anlamda akrabalık bildiren toplam 6 tane terim (*aṣḥāb, ümmet, ḳavim, ẕürriyet, ehl, şu'ūb, ẕü'l-ḳurbā*) tespit edilmiş olup bunlardan sadece iki tanesinin Türkçe karşılığı yer almaktadır (Temel, 2013, s. 123-125):

2.2.1. Aṣḥāb

Arapça "sahip, dost" anlamındaki *sāḥib* kökünden gelen ve çoğul biçimi olan *aṣḥāb* sözcüğü "Hz. Muhammed'i sağlığında gören, sohbetinde bulunan, Kur'ân'ı ve İslâm'ı bizzat kendisinden öğrenen İslâm büyükleri" anlamına gelmektedir (Çağbayır, 2007a, s. 313). Bu sözcük ayrıca "aralarında yakınlık ve muhabbet bulunan kişiler" için de kullanılmaktadır (Ünlü, 2007, s. 4).

Tefsirde *aṣḥāb* sözcüğüne karşılık olarak *ige* sözcüğü yer almakta ve beş farklı yerde kullanılmaktadır:

Ve ilḥāḥ ḳılmaŋġızlar ve év éşikide oltur-maŋġızlar kim ol év *ige*siniŋ meżerretidür. (KT 52a/26-27)

Ve oldur ol-kişi kim tükel ḥikmet bile ḳıldı kéçe ve kündüzni iḫtilāf *ige*leri, ya'nī biri biriniŋ muḥālifi. (KT 67b/11-12)

Bélkim alar yol azġanraḳdurlar tavarlardın kim alar özininiŋ *ige*si müte'ahhidiniŋ inḳıyādını ḳılurlar. (KT 65b/26-27)

2.2.2. Zü'l Kurbâ

Kur'ân'da akrabalığı ifade eden kavramlardan biri de "mekân veya zaman yönünden yakınlık, bir şeyin yakın olması" anlamlarındaki Arapça *zü'l kurbâ* sözcüğüdür (Ünlü, 2007, s. 6). Tefsirde *yavuḳ* olarak yer alan bu ibare sekiz farklı yerde kullanılmaktadır:

Yıraḳ ve *yavuḳ*-dın iptilā' ve yazuḳlarnı ṣayd ḳılur. (KT 52b/12-13)

*Yavuḳ*dur kim ol bulutnıŋ yaşnı-nıŋ yaruḳluġı. (KT 57a/26-27)

Yā eger kişi alarnı māyideġa kim ataya anaya anıŋ *yavuḳ* ḳarındaşları évide tertīb ḳılıp érdiler da'vet körsetse érdi ḳabūl ḳılmas érdiler. (KT 59b/15)

SONUÇ

Şeybânîler dönemine ait olduğu tahmin edilen Doğu Türkçesi Kur'ân Tefsiri'nin 49^b-69^b varakları arasında yer alan Nur ile Furkan surelerinde, Arapça akrabalık adlarının karşılık geldiği toplam 20 tane Türkçe terim tespit edilmiştir. Türklerin yaşamında, konar-göçer sosyo-kültürel yapının en küçük birimi olan aile ve buna bağlı olarak gelişen akrabalık ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Türk devlet yapısının da güçlü olmasının altında, sağlam temellere dayalı aile ve akrabalık ilişkileri yatmaktadır.

Tefsir metnindeki kuruluşları itibari ile genelde sözcük öbeğinden meydana gelen bu akrabalık adları, Türk dilinde oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Her bir akrabalık ilişkisinin ayrı sözcüklerle ifade ediliyor ve bu kadar pek çok terimin kullanılıyor olması, Eski Türk toplumunun *oguş>uruk>bod>bodun* şablonunda kurulan aile yapısının "birlikte hareket etme ve hep bir arada olma" mefkûresinden ve Türk tarihinin sülalelere dayalı bir devlet ve medeniyet modeline sahip olmasından ileri gelmektedir. (Alışık, 2014, s. 182; Yıldırım, 2004, s. 291-321).

KAYNAKÇA

Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözvarlığı.* Ankara: Engin Yayınevi.

Alışık, C. E. (2014). "Orta Asya Türk-Moğol Tarihçiliğinde Türk Soylu Toplulukların Ortak Tarihî ve Edebî Anlayışı Üzerine Katkılar". *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, I, 11-13 Kasım 2014, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü, s. 171-185.

Arat, R.R. (1947). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig I Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Arat, R.R. (1959). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arat, R.R. (1964). "Eski Türk Hukuk Vesikaları". *Journal de la Société Finno-Ougri-enne*, 65, s. 13-77.

Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi(Rylands Nüshası-Giriş, Metin, Notlar, Dizin),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (1939). *Divanü Lûgāt-it-Türk Tercümesi I.* Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.

Atalay, B. (1940). *Divanü Lûgāt-it-Türk Tercümesi II.* Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.

Atalay, B. (1941). *Divanü Lûgāt-it-Türk Tercümesi III.* Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.

Atalay, B. (1943). *Divanü Lûgāt-it-Türk Dizini "Endeks".* Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.

Barutçu-Özönder, F. S. (2003). "Erken Orta Türkçede Buddhist ve İslâmî Terminoloji Üzerine Bir Karşılaştırma". *KÖKSAV*, V (1), Bahar, s. 13-31.

Battal, A. (1988). *İbn-i Mühennâ Lûgati,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. H.İ. Usta, E. Amanoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.

Caferoğlu, A. (1968). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford: Clarendon Press.

Çağbayır, Y. (2007a). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük.* I, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çağbayır, Y. (2007b). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük.* II, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Doerfer, G. (1968). *Türkischer und Mongolische Elemente İm Neupersischen*, Band I, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Eckmann, J. (1975). "Kur'ân'ın Doğu Türkçesine Tercümeleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXI, 31 Aralık 1973, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 15-24.

Ergin, M. (2008). *Orhun Abideleri.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gömeç, S. (2001). "Köktürkçe Belgelerdeki Bazı Akrabalık İsimleri". *Türk Dünyası Tarih Dergisi,* (173), s. 1-6.

Gömeç, S. (2002). "Divanü Lugat-it Türk'te Akrabalık Bildiren Terimler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* XX (32), s. 133-142.

Hamidullah, M. (1965). "Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Yazma Tercümeleri". *Türkiyat Mecmuası,* XIV, s. 65-79.

İnan, A. (1961). *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

İnan, A. (1988). "Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kuran Tefsiri". *TDAY-Belleten 1962*, s. 61-66.

Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kuun, C. G. (1880). *Codex Cumanicus*. Budapestini: Academia Hung.

Lane, E. W. (1863). Arabic-English Lexion, Part I, London: Williams and Norgate.

Lane, E. W. (1865). Arabic-English Lexion, Part II, London: Williams and Norgate.

Lane, E. W. (1872). Arabic-English Lexion, Part III, London: Williams and Norgate.

Lane, E. W. (1874). Arabic-English Lexion, Part V, London: Williams and Norgate.

Lane, E. W. (1877). Arabic-English Lexion, Part VI, London: Williams and Norgate.

Lane, E. W. (1893). Arabic-English Lexion, Part VIII, London: Williams and Norgate.

Li, Y.S. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları.* İstanbul: Simurg Yayınevi.

Orhan, B. (2005). *Arap ve Latin Harfleri ile Kelime Anmalı Kurân-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* Ankara: Yargı Yayınevi.
Sağol, G. (1997). "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (8), s. 379-396.
Şimşek, Y., Sertkaya, O. F. (2015). "Horezm Türkçesi ile Yapılan Kur'ân Tercümelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler- I". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, IV(4), s. 1382-1412.
Tabaklar, Ö., Bolyabayev, S. (2017). "Çağatayca Mevahib-i Aliyye (Tefsir-i Hüseynî) Tercümesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* 57(57), s. 237-258.
Taşağıl, A. (2000). "İdil Bulgar Hanlığı", *İslâm Ansiklopedisi*, 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, s. 472-474.
Temel, E. (2013). *Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
Togan, A.Z.V. (1960). "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, (3), 1959-1960, s. 133-160.
Togan, A.Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Ünlü, S. (2007). "Kur'an'da Akrabalık Kavramı ve Eski Türkçe Kur'an Tercümelerindeki Karşılıkları Üzerine". *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu (27-30 Kasım 2007)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 1-48.
Yıldırım, D. (2004). "Türk Medeniyetinin Sınırları ve Değişim Süreçleri". *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002 Bildiriler,* 8-10 Mayıs 2002, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 291-321.
Yüce, N. (1988). *Ebu'l-Ḳāsım Cārullāh Maḥmūd Bin ʿOmar Bin Muḥammed Bin Aḥmed Ez-Zāmaḫşarī El-Ḫvārizmī Mukaddimetü'l-Edeb Ḫvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Yüce, N. (1993). "Eine neu endeckte Hanschrift des Mitteltürkischen". *Sprach-und Kulturkontakte der Türkischen Völker*. (Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauischholzhausen, 13-16. Juli 1990, herausgegeben von Jens Peter Laut und Klaus Röhrborn. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 37).
Zülfikar, H. (1974). "Çağatayca Bir Kuran Tefsiri", *Türkoloji Dergisi,* VI(1), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 153-195.
Усмонов, И. (2010). *Гулноза Сандова, Яъ́куб Чархий тафсирнинг туррκий таржимаси (таржимас тафсирн Чархий),* Тошкент.

KISALTMALAR

AY	Ceval Kaya (1994).*Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
BK/D	Bilge Kağan Âbidesi/ Doğu yüzü
bkz.	Bakınız
BK/K	Bilge Kağan Âbidesi/ Kuzey yüzü
CC	Comes Géza Kuun (1880). *Codex Cumanicus*. Budapestini: Academia Hung.
DLT II	Besim Atalay (1940). *Divanü Lûgāt-it-Türk Tercümesi II.* Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.
DLT III	Besim Atalay (1941). *Divanü Lûgāt-it-Türk Tercümesi II.* Ankara: Alâeddin Kıral Basımevi.
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
IB	Talat Tekin (2013). *Irk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
İML	Aptullah Battal (1988). *İbn-i Mühennâ Lûgati,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
KB	Reşit Rahmeti Arat (1959). *Kutadgu Bilig.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Kİ	Ahmet Caferoğlu (1931). *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
KT/D	Kül Tigin Âbidesi/ Doğu yüzü
KT/G	Kül Tigin Âbidesi/ Güney yüzü
KT/K	Kül Tigin Âbidesi/ Kuzey yüzü
KT	Emine Temel (2013). *Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Dizin-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
M.	Milâdî
MM	Ali Fehmi Karamanlıoğlu (2006). *Mu'înü'l-Mürîd.* İstanbul: Beşir Kitabevi.
Tal. I	Talas Yazıtı/ I. yüz
TS	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi nüshası
YA	Yusuf Ağa Kütüphanesi nüshası